

## ГРЧКЕ ВЛАДИКЕ ФАНАРИОТИ И ПРАВОСЛАВНА ЦРКВА И СВЕШТЕНСТВО У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

**Апстракт:** Грчке владике фанариоти нашли су се на челу Српске православне цркве у османском дијелу царства и у саставу Цариградске патријаршије. Томе је претходило укидање Пећке патријаршије 1766. и довођење у Босну и Херцеговину, у све три њене епископије – Дабробосанску, Захумско-херцеговачку и Зворничко-гузланску – Грка митрополита и њихов останак до краја османске власти. Ова промјена је учињена по договору између Високе порте и Цариградске патријаршије из политичких разлога, са политичким и економским посљедицама по Српску православну цркву, њен народ и свештенство, а у корист и Порте и Патријаршије и њених митрополита у Босни и Херцеговини.

Ову спрегу нису могли да промијене ни реформски закони које је Турска донијела под притиском великих сила, Гилхански хатишериф 1839. и Саферска наредба 1859. године, који су намијењени поправци положаја хришћана и њиховом изједначавању са правима муслимана. Истовремено се то односило и на права хришћанске цркве и њеног свештенства. Како није долазило до суштинских промјена ни у народу ни у цркви, то је доводило до устанака и народа и свештенства и против власти и против Грка митрополита.

Ток устанака од 1858. године прати настојање Порте да сазове скупштину представника Православне цркве, која се састала у Цариграду 1858. Она је радила, у тешким условима, до 1863. године. У међувремену је 1862. донијела “Уредбу”, којом је настојала да уреди стање Православне цркве и њеног свештенства, у које би се уклопили и грчки митрополити.

У раду са Грцима митрополитима и сарадњи са њима народа и свештенства и њиховог јачања и организовања, велику улогу је имао новонастали српски трговачки и занатски слој организован у црквене општине. Он је око цркве ојачао моћ општина, школа и око манастира моћ духовних завода у подизању школовања калуђера и свештеника и слабљења Грка митрополита, чији је крај донио устанак 1875. и аустроугарска окупација 1878. године.

**Кључне ријечи:** Српска православна црква, Пећка патријаршија, Цариградска патријаршија, Порта, митрополити, епископи, митрополије: Дабробосанска, Захумско-херцеговачка и Зворничко-гузланска, Херцеговина, Босна, Посавина, Босанска Крајина, Сарајево, Мостар, Зворник, Требиње, Бањалука, црквене општине, црквено-школске општине, школа.

### Увод

У јубилеју 800 година самосталности Српске православне цркве у Никеји 1219. под водством Саве Немањића, касније Светим Савом, њену власт

у Босни и Херцеговини послје укидања Пећке патријаршије и замјене њених епископа заузели су Грци митрополити, фанариоти. То раздобље, до краја турске власти и аустроугарске окупације, могло би се назвати за Босну и Херцеговину раздобљем Грка фанариота.

Осим у црквеном погледу, ово раздобље прати устанак српског народа и ослобођење Србије, а у саставу Босне и Херцеговине, турску власт и Православну цркву по митрополијама, манастирима, црквама прате српски устанци и буне хришћана, издавање султанских реформских закона, пораст трговачке и занатске привреде и њених носилаца, трговаца и занатлија, обнављање и подизање цркава, отварање школа уз цркве и манастире, јачање и ширење црквених и црквено-школских општина и компликовање односа између српског свештенства и народа и грчких фанариотских владика.

Постављање Грка митрополита било је у Босни и Херцеговини слично постављању Грка за патријархе у Цариграду. На начин доласка митрополита до положаја, долазили су у Босни и Херцеговини Срби за свештенике. Све је почивало на султанским ферманима и по њима плаћано. Долазак митрополита у епархију 1864. плаћан је државној каси 50.000 дуката, а свештеничко мјесто од 20 до 200 дуката.<sup>1</sup>

Већ у вријеме укидања Пећке патријаршије, руски калуђер Игњатије, пролазећи кроз ове крајеве, вели да су цркве веома осиротеле, да народ чува чврсто вјеру, хришћански закон, да постоје јако одржава и да би могао подићи многе цркве, али да им то Турци не дозвољавају.<sup>2</sup>

Од почетка доласка грчких владика њихово понашање је изазивало незадовољство и ван Босне и Херцеговине. Доситеј Обрадовић у писму Јосифу Шакабенти из 1784. године за грчке владике вели да су у биједну Србију, Босну, Херцеговину, од некуда из Караманије дошли, поред другог, да им и “измужене овце живе деру”.<sup>3</sup> Дуго послје Доситеја познати руски конзул и писац у старосрпским крајевима Турске, Иван Јастребов, говорећи о тлачењу грчких митрополита, каже да су они православцима “постали господари а не пастири”.<sup>4</sup> У међувремену путујући по Босни и Херцеговини, Павле Швабић каже да је слушао од многих архимандрита и игумана да су “Грци владике скидали сребрне окове са појединих икона и других црквених утвари те однијели”. Према њему, тако је учињено са сребрним сасудама у сарајевској цркви, манастиру Житомислићу, Горажду, у Липљу, Св. Тројици на ријечи Брезници више Пљеваља.<sup>5</sup>

Многи подаци говоре да су се Грци епископи односили “непријатељски и према словенском језику и богослужењу”. Цариградски патријарх је одмах по

<sup>1</sup> Ј. Радуловић, *Режим фанариота у “турској” Херцеговини, Историјски записи*, књига II, свеска 7–8, Подгорица 1948, 38–40.

<sup>2</sup> *Животопис Серафима Шолаје*, Љетописи, Сарајево 1976, 36.

<sup>3</sup> *Домаћа писма Доситеја Обрадовића*, СКЗ, Београд 1889, 9–10.

<sup>4</sup> Иван С. Јастребов, *Подаци за историју српске цркве*, Београд 1879, 27.

<sup>5</sup> *Гласник православне цркве у Краљевини Србији*, Београд 1901, 34.

укидању Пећке патријаршије наредио босанском митрополиту Данилу, првом Грку, сасвим у духу панјелинизацијских намјера да се словенски језик и богослужење замијени грчким. Усљед тога је у сарајевској цркви све до 1850. на десној пјевници пјевано грчки, а на лијевој словенски. Слично је било и по свим већим градовима гдје је било грчких трговаца.<sup>6</sup> Према Константину Јиречеку, овако исто је било држање фанариотских епископа према словенском језику у Бугарској.<sup>7</sup>

Понашање фанариотског врха и митрополита у Српској православној цркви у суштини је проистицало из захтјева свог дијела власти над народом. У економском погледу добијао га је кроз закупнички систем који се потпуно организовао у кругу Цариградске патријаршије. Савез између ње и турске државе против хришћанског народа, и у пореском а не само у политичком смислу, није био привремен, већ сталан, као дугорочна норма живота организоване цркве. Он је превасходно усредсређен на то да се и њој дозволи учешће у процесима појачаног опорезивања хришћанског становништва. Опште је слагање у оцјени да су грчки митрополити у Босни и Херцеговини епархију, како каже први сарајевски конзул Русије Александар Гиљфердинг, посматрали “само као објекат од кога се бере приход”.<sup>8</sup> Говорећи о фанариотима, Мјур Макензијева и Паулина Ирбијева кажу да се свуда у словенским земљама “наилазило на мисао да је грчки владика омражено лице”, јер је дошао “у ону исту врсту људи у којој су и турски бегови”.<sup>9</sup>

### **Однос фанариотских владика према босанскохерцеговачком свештенству и народу**

Оцјене односа и рада свих фанариотских епископа у све три митрополије биле су скоро сличне, са малим разликама у неким од њих. За једног од првих, дабробосанског митрополита Кирила, каже се да је дуго био митрополит Босне, али да је више боравио у Цариграду него у Сарајеву. За његовог насљедника Пајсија Сејфудин еф. Кемура и Владимир Ћоровић су забиљежили да је “врло вриједан” и да “познаје добро вјерске обреде и народне обичаје”.<sup>10</sup> За митрополита Калиника је угушен Први српски устанак и појачан притисак на Православну цркву, па је он те исте 1812. побјегао у Цариград. У међувремену је његов сарајевски епископ Венијамин Краљевић отишао у Крајину да прикупља црквени приход. Ту се укључио са Јованом Јанчићем у

---

<sup>6</sup> Панта Срећковић, *Владике фанариоти Рашко-призренске епархије од 1818. до 1854*, Београд 1881, 39.

<sup>7</sup> Ђоко Слијепчевић, *Историја српске православне цркве I*, Београд 2018, 450.

<sup>8</sup> Александар Гиљфердинг, *Путовање по Херцеговини, Босни и Старој Србији*, Сарајево 1970, 366.

<sup>9</sup> Путовање по словенским земљама Турске и Европи госпођице Мјур Макензијевој и А.П. Ирбијевој, Београд 1868, 278.

<sup>10</sup> Ђоко Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве II*, Београд 2018, 458.

подизање устанка, па је отишао у Београд. Одатле је отишао у Француску Далмацију, гдје је постављен за епископа и гдје се укључио у унију и постао унијатски епископ.<sup>11</sup>

У Захумско-херцеговачкој епископији скоро сви фанариотски епископи, од почетка до краја њиховог боравка у Херцеговини, били су прави страни господари над црквеним свештеницима, манастирским калуђерима и народним представницима. За једног од прве тројице митрополита, митрополита Ананија (1778–1802), каже познати херцеговачки калуђер и свештеник Јоаникије Памучина да је био “жесток, с напрасним грчким духом” и да је због тога долазило до сукоба, нарочито са свештенством и са братством манастира Житомислића. Један запис за Ананија вели да је 1779. године био у Гацку “те покупи патријархове аспре по Гацку и оде”.<sup>12</sup> Исте године је прекривен манастир Довоља и то царским ферманом.

Његов насљедник Јеремија (1803–1815) дао је као херцеговачки митрополит одобрење пивском архимандриту Арсенију Гаговићу да путује у Русију. Гаговић за њега каже да је био “одан руском царском престолу и да се старао о дару своје пастве”, али се није старао о просвјешћивању духовног чина.<sup>13</sup> Једно Јеремијино писмо Гаговићу из 1804. показује колико се он држао Турака и колико је настојао да српски народ тога краја остане миран.<sup>14</sup>

У Зворничкој епархији од укидања Пећке патријаршије подаци о грчким епископима говоре тек 1816. и 1819. године.

У том времену, иза почетка власти кнеза Милоша у Србији, у Дабробосанској епископији био је до 1834. године митрополит Венијамин, о коме нема података. Његов насљедник Амвросије био је жртва држања босанских муслимана према завођењу реформи султана Абдул Мецида. Нил Попов мисли да су муслимани принудили митрополита Амвросија да потпише једну тужбу против Веџи-паше, који је штитио хришћане. Кад је нови везир оковао двадесет хришћанских првака и такве послао у Цариград, митрополит Амвросије је покушао да заштити своју паству, па је и он због тога пао у немилост и уклонио се из Босне.<sup>15</sup> На његово мјесто је дошао митрополит Игњатије и остао до 1850. године. Од 1852. до 1855. године митрополит је био Прокопије, иза кога су се изредали Дионисије I (1856–1860), Игњатије II (1861–1868), Дионисије II Илијевић (1868–1871) (Бугарин), па Пајсије (1871–1874) и посљедњи Грк Сарајевске митрополије Антим (1874–1878).<sup>16</sup>

<sup>11</sup> Васо Чубриловић, *Први српски устанак и босански Срби*, Београд 1939, 78.

<sup>12</sup> Љубомир Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, књ. II, бр. 3499, 263.

<sup>13</sup> Стеван Димитријевић, *Грађа за српску историју из руских архива и библиотека*, Споменик СКА, LIII, Београд 1922, 90.

<sup>14</sup> *Записи*, Гласник Цетињског историјског друштва, књ. XXII, 1939, 354.

<sup>15</sup> Нил Попов, *Србија и Русија од Кочине крајине до Св. Андрејске скупштине*, Београд 1870, 109, 131.

<sup>16</sup> Нићифор Дучић, *Историја Српске православне цркве*, Београд 1894, 323–324; Радослав Грујић, *Дабробосанска епархија*, Народна енциклопедија СХС I, 540.

Захумско-херцеговачки епископ Јосиф био је на челу митрополије два пута: први пут 1816–1835. и други пут 1848–1854. године. За њега Памучина каже да, кад је дошао први пут у Мостар, “није заиста ништа изостао иза његових претшественика у владању, ако није што раширио удаље и удубље”. У његовом сачуваном писму хришћанима села Грабовице из 1834. наређивао је да приме попа Михаила Кујунџића за свог свештеника, али су га они одбили.<sup>17</sup> Његов наследић Прокопије 1837. године није се задржао ни цијелу ту годину у Херцеговини. Умјесто њега је дошао Бугарин Авксентије (1838–1848). О њему један запис каже: “Дође владика Авксентије 1838. и много трошка поднесе Херцеговина”.<sup>18</sup> За њега је Серафим Шолаја причао да се издавао за веома побожног човјека, а да је био “вук у овчијој кожи” и гори у многочему од “правих Грка”. Шолаја још каже да је свештенике кињио због новца, да “попи некакве просте чобане и пропале трговце”... Због кршења уредбе мијењањем свештеника по својој вољи, постао је непопуларан. На интервенцију Али-паше Ризванбеговића је смијењен и привремено склоњен у манастир Житомислић, одакле је 1848. премјештен у Велес. Напуштајући Херцеговину, однио је, поред осталог новца, и 12.000 дуката у злату.<sup>19</sup>

Када је Јосиф постао по други пут херцеговачки митрополит, на основу заточења у Светој Гори, постао је сервилан према турским властима. За повратак у Мостар задужио се код Али-паше Ризванбеговића за 50.000 гроша. У дубокој старости дигнут је са епархије и послат у манастир у коме је живио доста биједно и у коме је и умро.<sup>20</sup> За њега као митрополита је руски конзулат извјештавао да је и он постављао за новац свештенике, људе без икаквог образовања. Руски прото у посланству у Бечу Рајевски је молио у октобру 1850. године “Синод да он издејствује од патријарха константинопољског да удаљи из Мостара недостојног владику Јосифа”.<sup>21</sup>

Његов наследић Григорије (1851–1860) дошао је у Херцеговину са дугом у износу од 300.000 гроша.<sup>22</sup> За његово вријеме је издан Хатихумајун о слободи свих народа, о којем се причало да ће грчке владике бити плаћене из државне касе. Од тога није било ништа, а порасла је лична несигурност, у којој су ускоци хтјели да опљачкају у Бишини и митрополита, којег је спасла бројна турска пратња. Њега је наслиједио послвије три године Бугарин Прокопије (1855–1864). Помагао је школе и учитеље и штитио свештенике од зулума. Кад је предосјетио да ће избити турско-црногорски рат, премјештен је, на основу

<sup>17</sup> Ђоко Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве* II, Београд 2018, 466.

<sup>18</sup> Љубомир Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, књ. II, бр. 4117, 387.

<sup>19</sup> Владимир Ћоровић, *Мостар*, Бањалука–Београд 1999, 52; Љубомир Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, књ. II, бр. 4138, 391.

<sup>20</sup> Ђоко Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве* II, Београд 2018, 469.

<sup>21</sup> Stanko Perazić, *Razvoj srpske pravoslavne crkve u Bosni i Hercegovini 1850–1875. godine*, Međunarodni naučni skup Problemi istorije Bosne i Hercegovine 1850–1875, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, knjiga LXXXIV, Sarajevo 1987, 77.

<sup>22</sup> Душан Берић, *Устанак у Херцеговини 1852–1862*, Београд – Нови Сад 1994, 421.

своје молбе, у Мелник у Македонији, однијевши око 6.000 наполеона. Последњи Грк у Захумско-херцеговачкој митрополији био је Игњатије, који је изабран за митрополита 14. маја 1875. године.<sup>23</sup>

У Зворничко-тузланској епархији најпознатије име међу митрополитима фанариотима је Агатангел (1847–1861). Он је 1852. године средиште епископије пренио из Зворника у Тузлу. За њега Владислав Скарић каже да се, иако је био Грк, држао са народом и бранио чифчије, “па је због тога оптужен и Синод га је позвао у Цариград да се оправда”. О њему су код свештенства остала најбоља сјећања, јер је знао словенски језик и “увијек је на њему служио литургију”. Код турских власти бранио је своју паству од насиља и зулума.<sup>24</sup>

За епископа Агатангела руски извори проповиједају да је, заједно са Турцима, закупуљивао десетину и жировницу, о чему је учитељ Јован Димовић писао руском проти у бечком посланству Рајевском.<sup>25</sup> Послије Агатангела, епископ ове епархије од 1865. до 1868. био је Дионисије Илијевић, Србин, који се на истом положају нашао и од 1872. до 1891. године у аустроугарском раздобљу.<sup>26</sup>

Многи од ових митрополита фанариота у кризним годинама између хришћана и турске власти, на интервенцију Порте су цариградским патријарсима посланицама поручивали народу ових крајева да буду вјерни и покорни власти султана. Те су посланице митрополити читали пред олтаром за вријеме литургије и молили за побједу турског оружја у устанцима и ратовима. Аустријски конзул у Сарајеву Димитрије Атанацковић каже да је присуствовао једном таквом говору епископа Прокопија у православној цркви у Сарајеву “приликом једног молепствија за побједу Турака над Русима”. Тајац на крају епископова говора на ријеч “амин” Атанацковић коментарише “да је и самом епископу био неугодан”.<sup>27</sup>

За вријеме експедиције Омер-паше Латаса у Босни 1850–1852. и увођења након тога новог поретка, сарајевски митрополит Игњатије II слао је писма по епархији у којима је вјерницима тумачио какве су им нове обавезе у новцу или натури, како треба да их измирују и коме да се обрате ако су незадовољни.<sup>28</sup>

Са Кримским ратом Русије и Турске 1853–1856. године и устанцима у покрајини, посебно у Херцеговини, и са доношењем Саферске наредбе из 1856,

---

<sup>23</sup> Ђоко Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве* II, Београд 2018, 469.

<sup>24</sup> Владислав Скарић, *Из прошлости Босне и Херцеговине XIX вијека*, Изабрана дјела III, Сарајево 1985, 50.

<sup>25</sup> Stanko Perazić, *Razvoj srpske pravoslavne crkve u Bosni i Hercegovini 1850–1875*, 76.

<sup>26</sup> Ђоко Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве*, II, Београд 2018, 470.

<sup>27</sup> Јован Радуловић, *Режим фанариота у “турској” Херцеговини*, Историјски записи, књига II, свеска 7–8, 44.

<sup>28</sup> Недељко Радосављевић, *Приватни живот код Срба у 19 вијеку*, СНО 2006, 719; Исти, *Три писма сарајевског митрополита Игњатија из 1851. године*, ЗМСИ, 69–70, Нови Сад 2005, 275–284.

водили су православни народ и црква са православним свештенством дупли рат, са турском царском и са грчком патријаршијском влашћу. У вези са тим су, на почетку Кримског рата, представници православног становништва у Мостару писали руском цару Николи да су се навалама Турака придружиле навале “које ми трпимо од вишег свештенства...митрополита... Од њих веће навале трпимо него од самих Турака... а има доста њихових слуга које су рукоположили у свештенике иако ријетки међу њима знају понешто прочитати”.<sup>29</sup>

За фанариотски врх Српске цркве се говорило прије Херцеговачког устанка 1852–1862. године да се одрекао “последњих принципа свог морала”, објелодањивањем своје фанариотске наклоности према турским државним властима и противљењу народу. “Тако је овај устанак”, каже наш савремени историчар Душан Берић, “ископао између грчких владика и народа понор који је било тешко затрпати”. Он даље каже да су побуњени сељаци “са снагом јачом него икада раније, доводили у питање ауторитет грчких владика и жалили се на њих чак и страним владама. Овим је био положен почетак покрету за коначно кидање са фанариотима у цркви”.<sup>30</sup>

Глумећи страх почетком устанка у Херцеговини, “да народ не дочека изненада царску гњев”, херцеговачки митрополит Јосиф је 6. децембра 1852. писао главарима бањанским и Јакову, војводи граховском. Сликајући како су Срби “дизали главу и бунили се против зулума”, митрополит Јосиф је сликао глумачки причу у јеванђелски плашт ријечима: “Нећете да дођете царским мемурима да прикажете те више разлоге...” На крају је епископ био потпуно јасан: “Савјетујем вам архипастирски да се прођете безумности ваше и да не слушате никога другог осим Божије заповједи и по нашем Божанственоме Еванђељу, сиреч подајте Богу Божије а Цару Царево”, а при томе је истакао да је “султан Абдул-Мецид поставио лијепи и славни танзимат, аирли и богоугодни услов да свака права раја царска буде рахат и слободна у свом закону и хрзу и малу исто као Турцима”.<sup>31</sup>

Туркофилска политика грчких фанариота била је предмет многих жалби херцеговачких устаника Луке Вукаловића. Уз остале невоље, митрополит Јосиф је испред турске власти интервенисао за мир. Једно такво његово писмо је јавно поцијепао Вукаловић.<sup>32</sup>

Говорећи о херцеговачком митрополиту Григорију као већем пријатељу Турака него својих истовјерника, аустријски конзул у Мостару каже да није знао језик својих Херцеговаца, да је лично залазио по парохијама да наплаћује вјерски порез, да је својим новчаним поступцима одбио од себе свештенике и

<sup>29</sup> Stanko Perazić, *Razvoj srpske pravoslavne crkve u Bosni i Hercegovini 1850–1875*, 76.

<sup>30</sup> Душан Берић, *Устанак у Херцеговини 1852–1862*, 1994, 325

<sup>31</sup> Јован Радуловић, *Режим фанариота у “турској” Херцеговини*, Историјски записи, књига II, свеска 7–8, 45.

<sup>32</sup> Stanko Perazić, *Razvoj srpske pravoslavne crkve u Bosni i Hercegovini 1850–1875*, 78.

везао их јаче за народно расположење, да га је братство манастира Дужи молило да рукоположи два ђака, надајући се да неће узети више него што каже колико ће то коштати. Његову грамзивост показује чињеница да му је Чајничка општина послала 60 дуката да би јој дао дозволу за купљење прилога за цркву по Босни и по Србији. Услед његова таквог држања, њему су се невесињски главари и протосинђел Пајсије из Гацка отворено одупрли да дају мирије више него што је требало.<sup>33</sup>

Оно што је турска власт предуго одбијала да уважи, у устаничким годинама 1855. и 1856, залагала се црквена општина са устаницима за испуњење тежње да се ријеши покрет за раскид са Цариградском патријаршијом и да се са фанариотским утицајем, који се из Цариграда наметао Српској православној цркви и српским земљама, стопи у једно. У невесињском крају је још 1854. обновљена акција око сређивања стања у Српској православној цркви с циљем да се учини крај свемоћи грчких владика. За њих се говорило да “оптерећују паству своју дужностима на истој нози са турским пашама и једва да су бољи од самих Турака”.

Одбијање митрополита Григорија да посредује код мостарског паше кад га је замолило ниже свештенство да се ослободи неколико људи у пљеваљском крају који су били затворени, јасно говори колико је био грчки клер далеко од устаника и да му је била страна свака мисао о његовом плану. Послије сукоба код манастира Дужи у децембру 1857. године митрополит Григорије је послао у манастир Јоаникија Памучину са поруком вођама у којој се захтијевало да обуставе покрет и да му писмено одговоре у чему се разликују од побуњеника. Они су одговорили митрополиту: “Нама је додијала глоба и неправда: сабрали смо се да се прогласе фермани које је наш славниј господар султан потписао послије париске конференције.” Митрополит Григорије је од самог почетка обнављања устанка тајно радио против њега. Постоји и оптужба да је током овога времена предао паши списак “најбољих старјешина Херцеговине” које је он осумњачио за организацију устанка.

У циљу мирења устаника митрополит Григорије је по други пут послао 26. децембра 1857. Јоаникија Памучину у манастир Дужи устаницима на разговор. Сада је главни циљ његове мисије требало да буде успостављање мира “између хришћана и Турака у Требињу”. Како се испоставило да вјерски рат не даје резултат, у мисију је по трећи пут укључен Памучина. Али он ни овога пута није успио да утиче на покрет, па је његова мисија поново доживјела неуспјех.<sup>34</sup>

Чим је у Мостар стигла вијест о смрти епископа Григорија 1860. године, упућен је патријарху телеграм којим се тражило да у Херцеговину не шаље

<sup>33</sup> Јован Радловић, *Режим фанариота у “турској” Херцеговини*, Историјски записи, књига II, свеска 7–8, 42–44.

<sup>34</sup> Душан Берић, *Устанак у Херцеговини 1852–1862*, Београд – Нови Сад 1994, 85, 223, 306, 324, 335.

свога митрополита, него да дозволи да народ сам изабере себи једног од домаћих свештеника, а свакако се мислило, као и прије десет година, на Јоаникија Памучину.<sup>35</sup>

Поред личног одбијања, због великих дугова митрополита Григорија, Памучина није могао да се постави за владiku услед чврсто уређене релације у односима између Патријаршије у Фанару и султана, која апелом није могла бити измијењена. Султан није давао берат владикама мимо патријаршијске воље.

Захтјеви за јавним надзором над рачунима цркве нису се смјели ни поставити. Зато су почетком 1861. године побуњени сељаци обуставили сва давања цркви проширењем устаничке одлуке из 1858. године о ускраћивању давања херцеговачком владики Григорију у заокружен програм обрачуна са фанариотским злоупотребама. И кад су у то вријеме по селима зашли владичини људи, које је пратила група заптија, неки устаници изјавили су “да смо се бунили а бунције и царска мирија... пропала...”. У вези са тим држањем народа и свештенства према владичином протосинђелу Пајсији, он је подвикнуо Богдану Зимоњићу: “А ти си, катиле, одметнуо народ од цара, па хоћеш и од владике!”<sup>36</sup>

Због великих тужби на Грке фанариотске владике, на Херцеговачкој митрополији за Григоријева насљедника није постављен Грк, него Словен Бугарин Прокопије. За њега је аустријски конзул Вук Врчевић забиљежио да је “био бољи од свих својих претходника”, да није плачкао народ, да је сваке године обилазио епархију о свом трошку, да је помогао школе, учитеље и да је штитио свештенство од зулумћара. Ове особине учиниле су га доста симпатичним и да о њему остане лијеп спомен.<sup>37</sup>

Истовремено је Прокопије, као Бугарин и мостарски митрополит, у вријеме крупних догађања у Херцеговини у националном времену био хладан према тежњама Срба у својој епархији. Посматрајући га из близине, мостарски учитељ Јово Љепава у писму из 1847. године београдском митрополиту Михаилу каже “да калуђери ништа друго нијесу до владини шпијуни”. А када је митрополит Прокопије позван у Сарајево приликом расправе о браћи Перовићима и јеромонаху Радуловићу, јеромонах Радуловић је изјавио да је нека писма архимандриту Перовићу писао по наређењу самог митрополита. То ухапшеним и окривљеним није помогло, па су послати у прогонство.<sup>38</sup>

Тако су владике фанариоти били исти господари према српском народу и свештенству као и турске паше.

<sup>35</sup> Јован Радуловић, *Режим фанариота у “турској” Херцеговини, Историјски записи*, књига II, свеска 7–8, 49.

<sup>36</sup> Томо А. Братић, *Из мемоара војводе Богдана Зимоњића*, Календар СПКД Просвјета, Сарајево 1911, 68.

<sup>37</sup> Владимир Ћоровић, *Мостар и његова српска православна општина*, Београд 1933, 80.

<sup>38</sup> Јован Радуловић, *Режим фанариота у “турској” Херцеговини, Историјски записи*, књига II, свеска 7–8, 47, 50.

Због оваквог стања и односа грчких владика према Српској православној цркви и њеном свештенству, Херцеговачки устанак је постао инфраструктура за јачање покрета против фанариота. Од 1858. године се у турској престоници повела акција на основу Хатихумајума из 1856. за обнову права да народ сам бира митрополите. Порта је, на основу Хатихумајума, наредила да се сазове скупштина заступника свештенства и народа из цијеле Цариградске патријаршије. На то су представници Дабробосанске, Зворничке и дијела Рашко-призренске епархије на састанку у Сарајеву изабрали трговца из Босанске Крајине Гавру Вучковића да њихове епархије заступа на Цариградској скупштини. У договору са Вучковићем и са потписаним уговором од 13. марта 1858. године, он је требао да се бори за уређење црквених и народних послова. Вучковић је 29. марта 1859. поднио на Цариградској скупштини општу представку, у којој је, на невиђен начин, изнио жалбе народа у Босни против босанских митрополита.<sup>39</sup>

Вучковићу је у Цариград писала Сарајевска српска црквена општина још 20. маја 1858. ово: “А што сте се са Бугарима савјетовали да једнаке арзовале представите за ваше задовољење по почињујућим народним пословима, то сте добрих намјера само гледајте чисто и паметно представити и намјере у дјело привести и свршити.”<sup>40</sup> Патријаршија покрет кидања са њом више ничим није могла зауставити, чак ни пројектима о реформисању свог унутрашњег устројства.<sup>41</sup>

Рад скупштине завршио се 1863. године, а у међувремену је, годину дана прије, донесен Статут о црквеним и школским пословима.<sup>42</sup> Сарајевски црквени устав потврдио је митрополит Кирило.<sup>43</sup> Ова уредба, под називом “О управи и црквеним и народним пословима православних хришћана у области Васељенске патријаршије”, донијета је послје посланице коју је султан у јануару 1862. упутио народу Херцеговине, коме је нуђено да, умјесто Грка фанариота, добије за епископе људе из своје средине. Њоме је наређено да се црквене власти у Босни и Херцеговини морају чврсто држати тога. Овај покрет је од почетка био безизгледан.<sup>44</sup>

У оваквој ситуацији конституисање црквених општина као аутономних чинилаца водило је њиховим конфликтима са митрополитима Грцима. Ти су се конфликти 60-тих година XIX вијека све више заоштравали, јер су митрополити Грци најчешће досљедно проводили политику Порте и локалне управе према српском народу и свештенству. Митрополите Грке није ништа

<sup>39</sup> Владислав Скарић, *Из прошлости Босне и Херцеговине XIX вијека*, Изабрана дјела III, Сарајево 1985, 54–55.

<sup>40</sup> Гавро Вучковић, *Ријеч Крајишника*, Земун 1866, 34–35.

<sup>41</sup> Душан Берић, *Устанак у Херцеговини 1852–1862*, 696.

<sup>42</sup> Владислав Скарић, *Из прошлости Босне и Херцеговине XIX вијека*, Изабрана дјела III, Сарајево 1985, 55.

<sup>43</sup> Владислав Скарић, *Српски народ у Сарајеву у 17. и 18. вијеку* II, 47.

<sup>44</sup> Душан Берић, *Устанак у Херцеговини 1852–1862*, Београд – Нови Сад 1994, 874.

везало за интересе народа коме су били на челу његове црквене хијерархије, јер им је патријархово именовање и султанов берат прије служио као легална основа да, често не бирајући средства, остваре за себе и Патријаршију што веће приходе. Нигдје се не запажа учешће фанариотских владика у жалбама које су често достављане Порти или Москви “у име свих хришћана Босне”, “у име цијелог народа српског”. “представника православног становништва”. Они су се држали по страни од сваке иницијативе која је могла имати било какве неповољне посљедице по њихов статус. Сукоби са владикама Грцима и захтјеви да се за владике именују домаћи људи актуелизовали су питање издвајања православне цркве у Босни и Херцеговини из оквира Цариградске патријаршије, односно њеног конституисања као националне вјере. У томе је социјална база црквених општина и покрета црквене аутономије била доста широка.<sup>45</sup>

### Немирење народа и свештенства са радом Грка митрополита

Са радом Грка митрополита српски народ и његово свештенство у Босни и Херцеговини нису се мирили и свугдје су им се супротстављали гдје је за то било потребе. У томе је за Србе значајно мјесто заузимало питање духовних завода, које су слиједила и друга питања. Према казивању Јоаникија Памучине, када је још 1848. Серафим Шолаја хтио да у Мостару отвори духовни завод за спремање свештеника, а касније поведена акција за његово отварање у манастиру Житомислићу, то није дозволио прво митрополит Јосиф, а касније ни неки други.<sup>46</sup>

Народ није ником допуштао постављање неподобних свештеника, нити је коме давао одлучујућу ријеч, а митрополитима никако. Народ, будући задојен слободарским духом, васпитан у народном предању, школован на гуслама, није хтио да прима свештенике које су му странци натурали, нити да уљежи прогањају домаће свештенике, који су били чисти и исправни.

Усљед несугласица око постављања свештеника у појединим парохијама између народа и фанариотских митрополита и неких неспоразума 1835. између Грка митрополита и мостарских Срба, међу њима је направљен један “мали устав” под заклетвом да га сви имају да поштују. Памучина каже да је овоме “уставу претходила читава једна локална али мучна историја”. У том саставу је била и ова одредба: “Церковне никакве ствари да се не дају у зајам и на чију послугу“, јер су “преко ноћи нестале из црквене ризнице многе драгоцености из Русије.”

За Грке митрополите у Херцеговини се говорило да су били лишени сваког разумијевања народних потреба, да су изгледали као “лупежи у туђем винограду”, да је “православље грчких владика, било својим животом и радом

<sup>45</sup> Stanko Perazić, *Razvoj srpske pravoslavne crkve u Bosni i Hercegovini 1850–1875*, 78–81.

<sup>46</sup> Владимир Ђоровић, *Мостар и његова српска православна општина*, Београд 1933, 63.

без душе и морала”. Због тога митрополити фанариоти нису могли да уђу у вољу народу, “који је тада по својој националној прошлости и по традицији био навикнут да у своме свештенику, поготово митрополиту, гледа и духовног пастира и народног вођу”.<sup>47</sup>

Услед отпора и незадовољства српског народа и свештенства Грцима владикама, поднио је у име православних хришћана Босне и Херцеговине фра Иван Јукић 1. маја 1850. године султану Абдул Мециду представку у којој се, у 15. тачки, у име православних Срба, наводи “Да је слободно кристјанима грчког обреда себи по себи архиепископа и епископа изабрати, који језик и обичаје земаљске знају, а ово за одобрење вашем величанству приказати.” Уз ову молбу је у објашњењу речено за грчке владике да они “не брину за отхрањењем свештеника, њима је свеједно попо зна ли читати ал не читати, само сваки има плаћати, одмах га запопе, касније га опет уцијене и ако се не има више одаклен плаћати то га на крволочан начин излупа и распопи”.<sup>48</sup>

Због начина рада фанариотских владика са народним свештенством, био је фанариотски врх са нешколованим народним свештенством препрека израстању Православне цркве у Босни и Херцеговини у значајну политичку институцију српског народа. Свештенство које су индиректно стварали Грци митрополити мало се разликовало од сеоског свијета у коме је живјело.

Осуђујући праксу продаје свештеничког звања, чак и до 50 дуката, и злостављања свештеника, народ је Грке фанариоте изједначавао са турским освајачима. Имајући у виду озлојеђеност српског становништва турскофилском политиком митрополита, писац Франц Маурер каже за дабробосанске митрополите Прокопија и Дионисија да су се “улагивали властима и спречавали сваки напредак и национално освјешћивање своје пастве”.

Због чињенице да је мостарски владика Јосиф за новац постављао за свештенике људе без икаква образовања, у октобру 1850. године прото руског посланства у Бечу Александар Рајевски молио је ријечима: “Синод да он издејствује од патријарха константинопољског да га као недостојног владика удаљи из Мостара.” Према проти Рајевском, Херцеговци су жељели да им се за епископско достојанство у Мостару постави јеромонах православне цркве Јоаникије Памучина.<sup>49</sup>

На основу грамзивости фанариотских митрополита и већег држања уз турску власт него уз народ, одређивало се мишљење и држање српског народа и свештенства према њима. Чак је и аустријски конзул у Сарајеву Димитрије Атанацковић сматрао примања митрополита од 60.000 флорина годишње претјераним, сматрајући да тако грчке владике нештедимице глобе народ.<sup>50</sup>

<sup>47</sup> Јован Радловић, *Режим фанариота у “турској” Херцеговини, Историјски записи*, књига II, свеска 7–8, 46, 49.

<sup>48</sup> Slavoljub Bošnjak, *Fra Ivan Jukić, Zemljopis i poviestnica Bosne*, Zagreb 1851, 158, 162.

<sup>49</sup> Stanko Perazić, *Razvoj srpske pravoslavne crkve u Bosni i Hercegovini 1850–1875*, 76, 77, 97–98.

<sup>50</sup> Ferdo Šišić, *Bosna i Hercegovina za vezirovanja Omer-paše Latasa (1850–1852)*, Subotica 1938, 357

Какве и колике су биле обавезе народа, Владислав Скарић каже да је свака епархија морала да узима од народа једну врсту данка – мирију – за државу, док је свака кућа морала да плаћа по један грош – четири паре димарине, да свештеници поред плаћања епископу по 25 дуката кад буду произведени за свештенике и кад добију парохију од сваке куће у парохији по један талир, затим 50 гроша за водицу и неке таксе за вјенчанице, а када би се градила нова црква, народ је морао дати епископу 5.000 гроша.<sup>51</sup> На овај начин су епископи фанариоти увукли корупцију у цркву и нагризли и уништили вјековне обичаје.<sup>52</sup>

Услед тога што народ и свештенство нису имали новчаних прихода, вели драгоман аустријског конзулата у Сарајеву Густав Темел да је, обилазећи Босну, налазио одраслу дјецу која још нису била крштена јер родитељи нису могли да плате таксу. Слично о томе је говорио и Франц Маурер после је обилажења Босне неколико година пред аустријску окупацију.<sup>53</sup>

Због свођења рада на купљење новца, владике фанариоти су све више занемаривали рад на подизању цркава. Било је случајева да је умјесто митрополита сам народ морао да моли за фермане. Тако су се сељаци села Жељуша, у близини Мостара, обраћали руском конзулу да се и он заузме да добију ферман за градњу цркве. Истовремено је све веће интересовање било за морално подизање народа и стручно оспособљавање свештенства и за њихово постављање по народној вољи, са обећањем да ће за то плаћати. Тако није успјело ни писмено обраћање митрополиту главара из Драчевице у Зупцима за свештеника, иако су навели “да им се свијет руга кад су остали без свих црквених правила и кад им је црква затворена”.

Епископ Григорије, сукобљавајући се и свађајући са калуђерима, истјерао је из манастира, изгледа Житомислића, калуђера Јоасафа, па су му Мостарци послали манастирске епитрафе Вукана Кујунџића и Јохана Солуда да замоле митрополита да опет прими себи Јоасафа и “да га посавјетује и врати у Мостар”, што је Мостарцима било по вољи, како је писао Памучина. Митрополит Григорије је био и у сукобу са јеромонахом Нићифором Дучићем. У вези са тим митрополиту је 9. априла 1857. писао игуман Јевстатије Дучић, молећи га да опрости Нићифору, који је тада завршио са Серафимом Перовићем Богословију у Београду, ако је нешто против њега говорио.<sup>54</sup>

На основу Уредбе из 1862. године, Српска православна црква у Босни и Херцеговини настојала је 1866. да даље организује покрет за промјене њеног стања, у које је укључен представник фанариота. Тај покрет био је, у чисто

<sup>51</sup> Владислав Скарић, *Из прошлости Босне и Херцеговине XIX вијека*, Годишњак Друштва историчара Босне и Херцеговине, Сарајево 1949, 34.

<sup>52</sup> Јован Радуловић, *Режим фанариота у “турској” Херцеговини*, *Историјски записи*, књига II, свеска 7–8, 44.

<sup>53</sup> Владислав Скарић, *Српски православни народ и црква у Сарајеву*, II 455.

<sup>54</sup> Јован Радуловић, *Режим фанариота у “турској” Херцеговини*, *Историјски записи*, књига II, свеска 1–6, 47.

административном смислу, “покрет против застарјелости црквене организације”. У њему су у економском погледу тражени чисти односи у финансијама и истицане пароле против комерцијализације вјере. Иако је у овом погледу сукоб имао финансијску позадину, он је у општем распореду узрока због којих се сељаци буне против црквених власти, био најмање важан. Основно је било да они више нису хтјели да подносе утицај фанариотског врха у Српској православној цркви. То се истицало стално и свако ново заоштравање са турским властима праћено је истомјерним принципима и односима са Црквом. Према Енглезу Чарлсу Елиоту, посљедњих педесет година, око 1908, историја југоисточне Европе је “углавном историја одвајања Словена од Грка и Турака”. На тај начин је црквена борба српског народа наставила даље да се води као саставни дио устанка. Он даље истиче: “Уз борбу против аграрних и фискалних терета, против пљачке и насиља читлук-сахибија, закључка државних органа, морали су православни Срби још да воде борбу против експлоатисања и насиља грчких владика.” Српске молбе садржавале су врло често заједно и један и други терет.

За грчке владике, у устаничким тражењима из априла 1861, које су упутили Луки Вукаловићу, вели се да су “већи непријатељи него ли сами Турци”. Према њима је било незадовољство толико “да се њихова писма одбијају да читају”.<sup>55</sup>

Знајући да српско народно свештеничко водство Цркве не би било политички послушно, Турска је подржавала водство грчких попова.<sup>56</sup> Логична посљедица је била даље развијање једног стања опште подвојености између високог и нижег свештенства у свим помјесним православним црквама у Турској. Имајући то у виду, француски новинар Сен Мари Жирарден каже: “У грчкој цркви је аристократија и демократија свештеника. Свештена демократија излази из народа, живи са народом и дијели са њим његове несреће, његова осјећања, његова надања: а аристократија живи над народом, угњетава га, гули га и неприљубљује се ни са његовим осјећањима ни његовим жудњама. Високо грчко свештенство предало се Турској, или боље рећи управи турској, јер ова управа иде на руку њиховим глобама.” Одатле је потицала сумња у могућност да грчке владике буду увучене у ослободилачки покрет грчког сељаштва. У вези са тим новинар Жирарден каже: “Високо свештенство не може бити повучено у какав христјански покрет, никад, док је год слободе, нити ће они бити поглавице нити пуномоћници каквог покрета... Ја се не бојим сматрати свештенство грчко... као најозбиљнију препреку, која би могла стати на пут препороду политичком и моралном житеља христјанских у Царству отоманском. Зато је дотле порасло да би било бадава тражити му

---

<sup>55</sup> Душан Берић, *Устанак у Херцеговини 1852–1862*, 695–696.

<sup>56</sup> Милорад Екмечић, *Маргинализација о српско-бугарским везама 1844–1850*, Годишњак Друштва историчара Босне и Херцеговине, XVI, Сарајево 1965, 233.

лијека. Силни покрет, потпуни преврат свега што сад постоји, једино је што га може из корјена избрисати.”

Тиме се потпуно деградирала инстанца српске вјерске заједнице, која је излазила директно из система, јер је постојећи начин организовања Цркве држава наметнула. Другачију организацију Цркве држава није дозвољавала, посебно не ону коју су устанички покрети тражили и која је вирила из српске традиције и заснивала се на здравој народној памети. Једна анкета британског Форин офиса из 1860. о положају хришћана у Турском царству каже да су “духовни погледи и примати грчке цркве, похлепници и већи тирани у сбојим малим областима него што су били турски функционери у много ширим областима”.<sup>57</sup>

У оваквој ситуацији дјеловање грчких фанариотских владика могло се зауставити само њиховом пропашћу, са истовременом пропашћу власти Турака Османлија устанком Срба, али и окупацијом Босне и Херцеговине, као што је и одлучено на Берлинском конгресу.

### Закључак

У раздобљу турске управе у Босни и Херцеговини на челу Српске православне цркве, последице укидања Пећке патријаршије 1776. године до аустроугарске окупације 1878, а у Херцеговини до 1888. године, нашли су се Грци фанариоти. Као што је Porta постављала патријарха у Цариграду лицитацијом, на сличан начин постављани су и митрополити фанариота по митрополијама. Циљ је био да се избије што више прихода за турску државну касу. Као и патријарси, тако су и митрополити постављани двојачко: због финансијског ефекта и због зависности високог православног свештенства од режима. И као што су патријарси и митрополити долазили до својих положаја, тако су постављани и њима подређени свештеници.

Будући потпуно страни становништву својих митрополија, грчки митрополити били су лишени сваког разумијевања народних потреба. Њихово православље било је без душе и морала и почивало је једино на трговачкој основи. Грци фанариоти нису могли да уђу у вољу свом народу, који је дотад био по својој националној прошлости и по традицији навикнут да у своме свештенику, посебно митрополиту, гледа духовног пастира и народног вођу. А Грци фанариоти, да би утјерали што више прихода, служили су се свим средствима, како у односу на свештенство тако и на народ. Било је времена да су и сами Турци пред безобзирним и неуравнотеженим поступцима владика узимали рају у заштиту. Само је крај турске власти могао да учини и крај фанариотске власти над Српском православном црквом у Босни и Херцеговини, што се десило са аустроугарском окупацијом.

---

<sup>57</sup> Душан Берић, *Устанак у Херцеговини 1852–1862*, 697.